

10. Стасюк В. В. Страх і паніка на війні : [монографія] / Василь Васильович Стасюк. – К. : НУОУ, 2013. – 290 с.

УДК 159.94.2

Ушакова І.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСОБИСТІСНІ ПРЕДИКТОРИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню факторів формування у працівників ДСНС України професійного вигорання, основними серед яких необхідно визнати особистісні якості. У статті розглянуто показники та структуру вигорання у рятувальників, показано особистісні особливості досліджуваних з різним ступенем професійної деформації (вигорання), визначено основні предиктори професійного вигорання в особистісній сфері: комунікативні, емоційні та регулятивні якості (фактори особистості).

Ключові слова: професійне (емоційне, психічне) вигорання, фактори професійного вигорання, особистісні якості, особистісні предиктори вигорання.

Статья посвящена определению факторов формирования у работников ГСЧС Украины профессионального выгорания, основными из которых необходимо признать личностные качества. В статье рассмотрены показатели и структура выгорания у спасателей, показаны личностные особенности испытуемых с разной степенью профессиональной деформации (выгорания), определены основные предикторы профессионального выгорания в личностной сфере: коммуникативные, эмоциональные и регулятивные качества (факторы личности).

Ключевые слова: профессиональное (эмоциональное, психическое) выгорание, факторы профессионального выгорания, личностные качества, личностные предикторы выгорания.

Постановка проблеми. Безпосередня робота особового складу оперативно-рятувальної служби ДСНС України за своїм змістом належить до тих видів діяльності, що постійно пов'язані з важкими і шкідливими умовами, які проявляються в ризику для життя і великій емоційній напрузі. Умови професійної діяльності працівників ДСНСУ негативно впливають на їх психічний стан, викликають появу характерних психопатологічних явищ і знижують рівень функціонального стану організму в цілому. Ці умови й пов'язаний з ними емоційний стан лежать в основі виникнення і розвитку великої кількості професійних деформацій, найбільш відомою серед яких є професійне (емоційне, психічне) вигорання.

Робота рятувальників націлена на подолання страху, на зібраність в моменти найвищого психоемоційного напруження; ця професія є однією з найбільш небезпечних, вимагає певних особистісних якостей, які б допомагали спеціалісту подолати несприятливі стресові ситуації, такі як психічна витривалість, міцність нервової системи, душевна рівновага, високий самоконтроль, здатність до рішучих дій у критичних ситуаціях, підвищена відповідальність. Лише людина з високим рівнем психічного здоров'я відповідає цим якостям. Саме тому питання, пов'язані з психічним станом рятувальників ДСНС, вивчення синдрому професійного вигорання, визначення рівня та чинників, що його зумовлюють, розробка шляхів корекції в на сьогодні є дуже актуальними.

На виникнення синдрому професійного вигорання істотно впливають три

чинники – рольовий, організаційний та особистісний, який психологи одночасно визнають ключовим. Тому зупинимось лише на його характеристиці.

Як свідчать сучасні дослідження, на професійне вигорання не мають впливу стаж, сімейний стан і вік. Однак психологи вважають, що синдром професійного вигорання частіше зустрічається у жінок, ніж у чоловіків, оскільки жінки частіше схильні більш емоційно переживати невдачі у професійній діяльності та проблеми у спілкуванні з колегами. Зазвичай професійне вигорання зустрічається у людей м'яких, гуманних, схильних до співчуття, орієнтованих на людей. Водночас синдром професійного вигорання є небезпечним для авторитарних, емоційно холодних і стриманих людей з низьким рівнем емпатії. Проте дослідження особистісних чинників вигорання не мають систематичного характеру, тому з'ясування цього питання залишається актуальним для сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток особистості в сучасній психології розглядається в контексті взаємного впливу індивідуальних особливостей людини і соціо-культурного середовища у процесі соціалізації або професіоналізації. Актуальність цього питання пояснюється, з одного боку, тим, що індивідуальні характеристики людини (установки, потреби, інтереси, рівень домагань, особливості інтелекту тощо) справляють значний вплив на вибір професії і хід професіоналізації; з іншого боку, професійна діяльність здійснює зворотний вплив. Досить важливим для вирішення як теоретичних, так і практичних питань є вивчення негативного впливу професії на особистість професіонала, оскільки цей вплив веде до зниження ефективності, продуктивності та якості діяльності працівника. Одним з основних феноменів деструктивного розвитку особистості професіонала є синдром психічного вигорання.

Проблема психічного вигорання розглядається з різних сторін. З одного боку, дана проблема є соціальною. Найбільше даний феномен проявляється у професіях соціальної сфери, де предметом праці є особистість людини. Дослідження показують, що психічне вигорання, яке порівнюють із впливом тривалого професійного стресу, веде до зниження загальної психічної активності, появи почуття незадоволеності результатами своєї діяльності, а також може призвести до повної дезінтеграції всіх психічних сфер і перш за все емоційної. Внаслідок чого з'являється тенденція до відмови від виконання діяльності взагалі, або зниження продуктивності та ефективності роботи. Крім того, під впливом психічного вигорання можуть з'являтися (проявлятися) різні порушення серцево-судинної, нервової, травної систем тощо. Представники професій, в яких професіоналові постійно необхідно спілкуватися з людьми, більше за інших схильні до таких симптомів, як приглушення емоцій, зниження гостроти відчуттів, у них частіше виникають конфлікти із партнерами по спілкуванню, їм все байдуже, вони втрачають уявлення про цінності життя. І в таких випадках застосовують поняття «професійне (емоційне, психічне) вигорання».

Вперше термін «емоційне вигорання» запропонував Г. Фреденберг для опису станів працівників, які відчували поступове емоційне виснаження, втрату мотивації до основного виду діяльності і зниження працездатності. На

відміну від професійної деформації, психічне вигорання частіше відносять до повного регресу професійного розвитку, оскільки воно охоплює особистість загалом, руйнуючи її і негативно впливаючи на ефективність трудової діяльності. Аналіз суб'єктивних відчуттів людей, що знаходяться на стадії емоційного вигорання, свідчить, що вони відрізняються від аналогічних відчуттів, пов'язаних з нормальною фізичною втомою. Явище емоційного вигорання, по-перше, безпосередньо пов'язане із професійною діяльністю, а по-друге, є незворотним і не зникає після сну та інших форм відпочинку. Психологічною наукою заперечується ототожнення зазначеного феномена з такими станами, як депресія, втома, стрес [3].

В нашій роботі ми виходили з визначення синдрому професійного вигорання, даного К. Маслач, яка пише, що це є результат невідповідності між особистістю та роботою, що виконується нею. Збільшення цієї невідповідності підвищує ймовірність виникнення вигорання [2].

Вигорання – психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності і втоми, викликаних власною роботою. Це комплексне утворення, головними компонентами якого зазвичай називають емоційне і фізичне виснаження, деперсоналізацію та зниження робочої продуктивності (редукцію особистісних досягнень). Вигорання проходить у кілька стадій (фаз): попередження, зниження рівня особистої участі, емоційних реакцій та деструктивної поведінки. Про наявність в особистості такого синдрому свідчать фізичні та психологічні симптоми, які широко описані у психологічній літературі (Г. Фреденберг, К. Маслач, К. Армстронг, Дж. Коллінз, С. Гінзбург, Н.В. Грїшина, В.Е. Орел, О.М. Роша, А.С. Куфлієвський, Н.О. Волянук, Н.Є. Водоп'янова, Є.С. Старченкова, Т.В. Форманюк та інші) [1–4].

Численні дослідження факторів, що впливають на ступінь вигорання, не дали відповіді на питання про те, що є головним у виникненні та розвитку цього явища. Яка його основна причина – особистісні якості або характеристики діяльності, особливості взаємозв'язку з клієнтами або фактори виробничого середовища? Все це – відбиток загального методологічного питання про взаємодію особистості та професії. Розв'язання даних проблем особливо важливо для розробки заходів для запобігання вигоранню.

Одним з найважливіших, з нашої точки зору, предикторів вигорання є особистісні особливості. Ряд вчених вважає, що особистісні особливості набагато більше впливають на розвиток вигорання не тільки порівняно з демографічними характеристиками, а й з факторами робочого середовища. Серед них вчені називають особистісну витримку, наявність індивідуальних стратегій опору вигоранню, екстернальний локус контролю, високу самооцінку, агресивність, тривожність тощо [1]. Саме аналізу зв'язку цих та інших особистісних якостей з показниками професійного вигорання і було присвячено практичну частину нашої роботи.

Мета статті. На основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження виявити показники синдрому професійного вигорання у працівників ДСНС України та їх зв'язок з особистісними особливостями рятувальників, показати роль кожного особистісного фактора у виникненні та розвитку вигорання.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні взяли участь

72 рятувальники ДСНС України різного віку та з різним стажем роботи. Для вивчення показників професійного вигорання було застосовано опитувальник "Професійне вигорання" (К. Маслач, С. Джексон в адаптації Н.С. Водоп'янової), а особистісні якості рятувальників дав можливість виявити 16 PF – опитувальник Кеттелла.

Таблиця 1

Показники професійного вигорання працівників ДСНСУ (в %)

	Емоційне виснаження	Деперсоналізація	Редукція особистісних досягнень
Високі	---	7,2	57,1
Середні	10,7	21,4	25,0
Низькі	89,3	71,4	17,9

Як бачимо, у нашій вибірці відсутні рятувальники, які мають високий рівень емоційного виснаження. У 89,3 % досліджуваних низькі бали. Емоційне виснаження проявляється у відчутті емоційного перенапруження та вичерпаності своїх емоційних ресурсів. Людина відчуває, що не може віддаватися роботі, як раніше. З'являється відчуття притупленості емоцій, а в дуже тяжких проявах можливі емоційні зриви. Відповідно наші досліджувані не демонструють цих симптомів. Такі результати можна пояснити тим, що емоційне виснаження у більшій мірі проявляється, якщо людина працює у системі «людина – людина», а рятувальники, хоча і спілкуються часто з постраждалими, все ж більшою мірою професійно взаємодіють з технікою.

Деперсоналізація пов'язана з виникненням байдужого, негативного й навіть цинічного ставлення до людей, яких обслуговують за родом діяльності. Контакти з ними стають безособистісними та навіть формальними; негативні установки, що виникають, можуть спочатку мати прихований характер і проявлятися у внутрішньо стриманому роздратуванні, що з плином часу виринається назовні та призводить до конфліктів. Виникнення деперсоналізації у нашому випадку може свідчити також про труднощі в субординаційних взаєминах. Як свідчать дані, представлені в табл. 1, цей показник вигорання у нашій вибірці має значно більший прояв. Тут вже виявлені рятувальники, які мають високий рівень (7,2 %), а також доволі велика кількість досліджуваних, які мають середній рівень прояву цього показника. Це означає, що такі досліджувані є близькими до цинічного, байдужого ставлення до населення та колег по роботі. І саме з цими рятувальниками має проводитись психологічна робота, спрямована на зняття напруження та попередження більш тяжких проявів вигорання.

Найбільш вираженим компонентом професійного вигорання у наших досліджуваних є редукція особистісних досягнень. За цим показником переважна більшість рятувальників нашої вибірки (більше 80 %) схильні до зниження оцінки власної компетенції, негативного сприйняття себе як професіонала, незадоволеності собою, зменшення цінності своєї діяльності, негативного ставлення до себе як особистості. У них з'являється байдужість до роботи. Домінування цього компонента вигорання свідчить про те, що робота рятувальників значною мірою впливає на вичерпання професійних ресурсів і здіб-

ностей. Це тяжка фізична праця, постійне тренування своїх професійних вмінь, але це і постійне психічне напруження. Рятувальнику дуже важко цілу добу бути у постійній готовності до складних, екстремальних ситуацій. Пожежі, стихійні лиха та інші нещасні випадки потребують від нього мобілізації усіх ресурсів фізичних та психологічних сил; прояву своєї майстерності як професіонала тощо. Стихійні лиха чи нещасні випадки створюють фабулу, при якій з'являється ймовірність людських жертв, і саме рятувальник повинен своїми зусиллями перебороти ці лиха, а головне, врятувати життя людей. Тому такі випадки більш за все можуть призвести до появи у працівників ДСНСУ редуції особистісних досягнень. І завдання психолога у цьому випадку – підтримання професійної самооцінки рятувальників, зниження напруження та розслаблення, релаксація, особливо після тяжких випадків у практиці їх професійної діяльності.

Таким чином, отримані результати показали, що рятувальників, які повністю «вигоріли», немає. Є тільки люди, яких можна віднести до групи посиленої психологічної уваги. Це люди, які стоять на межі вигорання, тобто знаходяться у такому стані, що будь-яке перевантаження може призвести до професійного вигорання та втрати особистості як професіонала. Тому ми виділили дві групи. Перша група – це люди, які стоять на межі вигорання (далі будемо називати цю групу 1-а група) та друга – професіонали, яким на сьогодні вигорання не загрожує (2-а група). Саме порівняння результатів цих груп і стало завданням подальшої роботи.

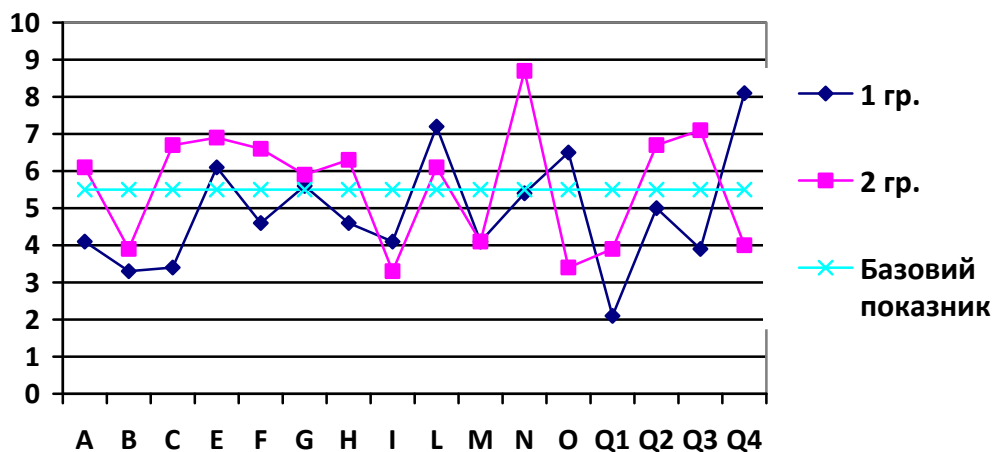

Рисунок 1. Профілі особистості рятувальників з різним ступенем вираженості професійного вигорання (стени).

Як свідчать представлені дані, досліджувані з високою вірогідністю виникнення вигорання відрізняються стриманістю як міжособистісних, так і соціальних контактів, у їх поведінці переважають імпульсивність та експресивність. Основними рисами характеру рятувальників цієї групи є сором'язливість, схильність до індивідуальної діяльності, емоційна нестійкість, низький рівень волевої регуляції та залежність від настрою. Відмічені фактори є небажаними для професійної діяльності пожежних-рятувальників. Можливо, наявність та-

ких якостей зумовлена саме тим, що вони є близькими до вигорання і мають високі показники деперсоналізації і редукції особистісних досягнень.

Рятувальники з низькою вірогідністю виникнення вигорання характеризуються вільним ставленням до моральних норм та правил, невиразним почуттям відповідальності. Але при цьому вони є відкритими, проникливими, емоційно пластичними, вміють контролювати свою поведінку та психічний стан, впевнені у собі. Цим досліджуваним властиві стриманість та розсудливість, встановлення соціальних контактів та прийняття моральних норм та правил. Такі «нормативні результати» ми пов'язуємо в тому числі і з невеликим ступенем прояву симптомів професійного вигорання.

Як засвідчило порівняння показників виділених груп за допомогою t -критерію Стьюдента, майже за всіма шкалами цієї методики існують суттєві відмінності. Так, значно нижчими ($p \leq 0,05$) є показники першої групи за фактором А, що означає, що рятувальники, які близькі до вигорання, більшою мірою відчужені, нетовариські і замкнуті, ніж ті, які не вигоряють. Значущу різницю в показниках ($p \leq 0,001$) виявлено також за фактором С (сила – слабкість Я). Тут показники рятувальників другої групи є майже вдвічі вищими, ніж в першій. Значить, вони є більш емоційно стійкими, витриманими і спокійними. Такі показники прямо пов'язані, на нашу думку, зі шкалою емоційного вигорання і свідчать, що саме такі особистісні показники можуть призвести до професійного вигорання. Таку ж велику різницю у показниках досліджуваних груп виявлено за факторами N, Q3 та Q4 ($p \leq 0,001$). Це свідчить про те, що такі якості як проникливість, розважливість, точність, планомірність, енергійність, високі вольові та мотиваційні показники негативно корелюють із показниками вигорання, а слабкість Супер-Его, низький самоконтроль поведінки та фрустрованість, напруженість можуть привести до професійного вигорання. Значну різницю виявлено також у показниках за факторами F, H, O, Q1, Q2. Такі результати свідчать, що рятувальники, які близькі до вигорання, є більш зосередженими на собі, боязкими, нерішучими, депресивними, схильними до почуття провини, тривоги, більш ригідними та залежними від групи. Це означає, що такі якості можуть сприяти виникненню професійного вигорання у досліджуваних, або, навпаки, бути його наслідком.

Порівняння показників вторинних факторів за тестом Кеттелла показало, що існують суттєві відмінності між групами у комунікативних, емоційних та регулятивних проявах. Так, суттєво вищими ($p \leq 0,05$) у рятувальників 1-ї групи є емоційні показники. Це означає, що рятувальники, близькі до професійного вигорання, сприймають світ перш за все емоційно. У них висока чутливість, емоції виникають швидко, з будь-якого, навіть незначного приводу. Спектр емоційних переживань є різноманітним: від захоплення, задоволення до страху, тривоги та депресії. Вони схильні до фіксації на неприємних сторонах подій, що заважає пошуку виходу із проблемної ситуації і може сприяти виникненню професійного вигорання. Натомість показники за комунікативними та регулятивними якостями є суттєво вищими (на рівні $p \leq 0,05$) у рятувальників 2-ї групи. Це проявляється в їх більшому прагненні до спілкування, вищій комунікативній компетентності та соціальній проникливості, нижчій конфліктності. Крім того, такі рятувальники більшою мірою здатні мобілізу-

увати себе на досягнення поставленої цілі, є організованими, завжди закінчують розпочаті справи, планують свій час; зберігають спокій у критичних ситуаціях, здатні регулювати зовнішні прояви емоцій. Відмінностей за інтелектуальними показниками не виявлено.

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження дозволив нам виявити суттєві відмінності у показниках груп з різним ступенем прояву професійного вигорання. Показники емоційної стійкості (С), дипломатичності (N), самоконтролю (Q3) та напруженості (Q4), є значно вищими у групі досліджуваних, не схильних до вигорання. Значно вищими показники цієї групи також за факторами F (безтурботність), А (товариськість), Н (сміливість), Q1 (гнучкість) та Q2 (незалежність). Єдиний показник, за яким показники схильних до вигорання рятувальників є вищими, ніж у їх колег, які не є близькими до вигорання, – фактор О (почуття провини та тривожність). Результати аналізу вторинних факторів також свідчать про значне перевищення показників рятувальників, яким не загрожує вигорання над близькими до вигорання у комунікативних та регулятивних якостях. Значно вищі у першій групі лише прояви емоційних властивостей.

Застосування кореляційного аналізу (за допомогою г-критерію Пірсона) дозволило нам уточнити та трохи скоротити перелік особистісних якостей, які найбільшою мірою є пов'язаними із професійним вигоранням у працівників ДСНС України.

Таблиця 2

Кореляційний аналіз показників професійного вигорання та особистісних якостей працівників ДСНСУ

Особистісні якості	Професійне вигорання	
	г	р
Емоційна стійкість (С)	-0,57	$p \leq 0,001$
Дипломатичність (N)	-0,17	не значущо
Самоконтроль (Q3)	-0,24	$p \leq 0,05$
Напруженість (Q4)	-0,11	не значущо
Безтурботність (F)	-0,09	не значущо
Товариськість (А)	-0,25	$p \leq 0,05$
Сміливість (Н)	-0,44	$p \leq 0,001$
Гнучкість (Q1)	-0,18	не значущо
Незалежність (Q2)	-0,17	не значущо
Почуття провини, тривожність (О)	0,34	$p \leq 0,01$
Комунікативні якості	-0,33	$p \leq 0,01$
Емоційні якості	0,39	$p \leq 0,01$
Регулятивні якості	-0,56	$p \leq 0,001$

Отже, було показано, що особистісними якостями, які найбільш тісно корелюють із показниками професійного вигорання, є: емоційна стійкість та сміливість ($p \leq 0,001$), почуття провини і тривожність ($p \leq 0,01$), самоконтроль і товариськість ($p \leq 0,05$). При цьому за більшістю з них (крім фактора О) спостерігаємо негативний показник коефіцієнта кореляції, що вказує на обернений зв'язок між параметрами (чим вище один з них, тим нижчим буде інший).

Таким чином, можна припустити, що особи, які мають високі показники емоційної стійкості, самоконтролю, товариськості та сміливості, будуть «вигоряти» повільніше порівняно з іншими особами. В той же час тривожність та почуття провини значно підвищують вірогідність професійного вигорання у рятувальників.

Кореляційний аналіз дозволив також ще раз підтвердити наявність тісного кореляційного зв'язку між показниками вигорання та групами особистісних якостей (на рівні $p \leq 0,001$ та $p \leq 0,01$). Показано, що чим вищими є показники комунікативних та регулятивних якостей особистості рятувальника, тим меншими виявляються у нього показники вигорання. І навпаки, високі результати у групі емоційних якостей прямо корелюють із показниками такої професійної деформації.

Відомо, що за коефіцієнтом кореляції не можна судити про наявність причинно-наслідкових зв'язків між параметрами. Тому, з метою більш точного виявлення впливу особистісних якостей на процес і ступінь професійного вигорання нами було проведено регресійний аналіз, який дозволив визначити «значущість» кожного з названих вище факторів (предикторів) у виникненні професійного вигорання. Отриманий в результаті коефіцієнт детермінації $R=0,421$ означає, що 42,1 % дисперсності показників вигорання можна достовірно пояснити впливом трьох основних груп особистісних якостей (комунікативні, емоційні та регулятивні). При цьому виявлено найбільший «внесок» у формування синдрому професійного вигорання низької здатності до регуляції та саморегуляції.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження особистісних предикторів професійного вигорання у працівників ДСНС України показало, що:

1. Вигорання як одна з розповсюджених професійних деструкцій може виникнути під впливом соціальних та індивідуально-психологічних факторів. Провідним предиктором при цьому слід вважати саме особистісні якості.

2. Рятувальників, які повністю вигоріли, у нашій вибірці немає; виявлено лише осіб, які стоять на межі вигорання, тобто знаходяться у такому стані, що будь-яке перевантаження може призвести до професійного вигорання та втрати особистості як професіонала. Структурні компоненти вигорання також виражені по-різному. Найбільш вираженою у наших досліджуваних виявилась редукція особистісних досягнень, найменш вираженим – емоційне виснаження.

3. Виявлено суттєві відмінності у показниках груп із різним ступенем прояву професійного вигорання. Показники емоційної стійкості, дипломатичності, самоконтролю та напруженості є значно вищими у групі досліджуваних, не схильних до вигорання. Єдиний показник, за яким показники схильних до вигорання рятувальників є вищими, ніж у їх колег, які не є близькими до вигорання, – почуття провини та тривожність. Результати аналізу вторинних факторів також свідчать про значне перевищення показників рятувальників, яким не загрожує вигорання, над близькими до вигорання у комунікативних та регулятивних якостях. Значно вищими у першій групі лише прояви емоційних властивостей.

4. Основними предикторами професійного вигорання рятувальників

ДСНС України можна визнати такі вторинні фактори як комунікативні, емоційні та регулятивні якості з явною перевагою останніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бубнова С. С. Система профессионально важных качеств и индивидуальные способы деятельности. В 2-х частях / Бубнова С. С. – М. : Наука, 1983. – (Ч.1: Психологическая наука и общественная практика). – 250 с
2. Маслач К. Профессиональное выгорание : как люди справляются [электронный ресурс] / К. Маслач – Режим доступа до статті: http://hr.qetu.net/pages/professional_noe_vygoranie_kak_lyudi_spravlyayutsya.html
3. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – С. 53–54.
4. Самоукина Н. В. Эффективная мотивация персонала при минимальных финансовых затратах / Самоукина Н. В. – М. : Вершина, 2007. – 217 с.

УДК 159.96

Федори Ю.С., соискатель Национального университета гражданской защиты Украины

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАДАПТАЦИИ ШАХТЕРОВ, ПОСТРАДАВШИХ В РЕЗУЛЬТАТЕ ТЕХНОГЕННЫХ АВАРИЙ НА ПРОИЗВОДСТВЕ

У статті розглянуто психологічні особливості адаптації, дезадаптації й реадaptaції шахтарів, які пережили вітальну загрозу в ситуації аварії. Проаналізовано зміни особистості й соціального функціонування шахтарів внаслідок впливу екстремальних факторів.

Ключові слова: екстремальна ситуація з вітальною загрозою, психологічна реадaptaція, психологічна адаптація, психологічна дезадаптація.

В статье рассмотрены психологические особенности адаптации, дезадаптации и реадaptaции шахтеров, переживших витальную угрозу в ситуации аварии. Проанализированы изменения личности и социального функционирования шахтеров в результате воздействия экстремальных факторов.

Ключевые слова: экстремальная ситуация с витальной угрозой, психологическая реадaptaция, психологическая адаптация, психологическая дезадаптация.

Постановка проблемы. Глобальное развитие человеческой цивилизации, кроме позитивных приобретений, повлекло за собой большое количество антропогенных, экологических, социальных и техногенных катастроф. В настоящее время акцент в изучении последствий чрезвычайных ситуаций сместился с констатации количества жертв, физических заболеваний, травм на анализ изменений личности и социального функционирования лиц, подвергшихся психотравмирующему воздействию.

Для Донецкого региона, ведущей отраслью народного хозяйства которого является угольная промышленность, особую актуальность приобретает изучение последствий аварий на угольных шахтах, с целью улучшения личностного и социального функционирования шахтеров, повышения эффективности профессиональной деятельности пострадавших.